

DR. BÁRD KÁROLY:

Az emberi jogok a büntetőeljárás törvény tervezetében

Előadásom címe biztos, hogy nem a legszerencsésebb — rögtön hozzáteszem, hogy csak magamat okolhatom, mert én választottam. A cím azért nem szerencsés, mert a büntetőeljárás jognak alig van olyan intézménye — talán néhány tisztán technikai rendelkezést leszámítva —, amelynek ne lenne emberi jogi relevanciája. Ha csak az általános vagy statikus részt tekintjük és azon belül például az alanyokról szóló fejezetet (azért ezt a fejezetet, mert itt az említett relevancia első pillantásra nem nyilvánvaló), úgy azt látjuk, hogy a büntetőügyekben eljáró hatóságok kompetenciájára, a köztük lévő jogkör megosztásra vonatkozó szabályok vagy a kizárással kapcsolatos rendelkezések emberi jogi szempontból igenis jelentőséggel bírnak. Ez aligha kétséges a bizonyítással kapcsolatos rendelkezések esetében és magától értetődő a kényszerintézkedések kapcsán. Valójában tehát az egész tervezetről kellene beszélnem, de ezt nem fogom megtenni, hanem két szempont alapján korlátozom mondandómat.

Először is, amikor az emberi jogok érvényesülését vizsgálom a büntetőeljárás törvény tervezetében, az elemzés során elsősorban a tervezet intézményei, megoldásai és az *európai emberi jog konvenció*, illetve a konvenció szerve gyakorlatának viszonyára vagyok tekintettel. Ezt azért teszem, mert bár az Alkotmány és az Alkotmánybíróság határozatai és számos emberi jogi vonatkozású nemzetközi egyezmény tartalmaznak útmutatást arra, hogy miképp alakítsuk ki a büntetőeljárás szabályait, mégis az európai emberi jogi egyezmény szerveinek esetjoga a leggazdagabb és igen nagy számú eljárási szituációra ad eligazítást. E vonatkozásban csak a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya, illetve kontrollszerveinek, az ENSZ emberi jogi bizottságának joggyakorlata vetekedhet a strasbourgi szervek esetjogával, tartalmilag azonban számunkra mégiscsak a regionális konvenció és az európai esetjog lehet leginkább tanulságos, sok egyéb — most nem részletezendő — ok mellett éppen azért, mert regionális egyezmény, és ezért a mi jogrendünkhöz hasonló jogrendszerekben előfordult helyzetekre tartalmaznak megállapításokat a strasbourgi szervek döntései.

Az nyilván ismeretes, hogy 1992—1993-ban megtörtént a magyar büntetőeljárás jog áttekintése/átfűsülése és összevetése az európai emberi jogi egyezménnyel, illetve az egyezmény megtartását ellenőrző szervek, a Bizottság és a Bíróság joggyakorlatával, esetjogával. Ennek az ún. kompatibilitás-vizsgálatnak az eredményeit tartalmazta az Országgyűlés által 1994-ben elfogadott törvény a Be módosításáról. Ez az összevetés rendkívül sok munkát kívánt, hiszen csaknem a teljes esetjogot át kellett tekinteni az esetleges diszkrepancia megállapítása végett.

A mostani feladat más volt, amennyiben meghatározott, elképzelt, tervezett megoldásokhoz kellett az esetjogot megvizsgálni, azaz tudtuk, hogy mit kell keresnünk. Ugyanakkor a Kodifikációs Bizottság áttekintette az 1994. óta felgyülemlett esetjogot is. Annyiban szerencsések voltunk, hogy az időközben született döntések közül számos ítélet, illetve bizottsági jelentés foglalkozott olyan kérdésekkel, amelyek a tervezet elképzelt rendelkezéseinek egyezmény-konformitása tárgyában eligazítást adtak. A közelmúltban született döntések olyan kérdéseket érintettek mint a tanúvédelem, illetve az anonim tanú vallomásának felhasználhatósága, a távollévő terhelttel szemben folytatott eljárások egyezmény-konformitásának feltételei, vagy például a hallgatáshoz való jog természete és terjedelme.

Az említett megszorítás mellett a rendelkezésekre álló időre is tekintettel csak néhány területet érintek az előadásban és reménykedem abban, hogy a kiválasztott területek ténylegesen azok, amelyek a büntetőeljárás törvény újrakodifikálása iránt érdeklődőket is elsősorban foglalkoztatják.

Aligha kell részletesen fejtegetnem, hogy az időszak nem igazán kedvez az emberi jogok iránt elkötelezett jogalkotásnak. Az emberi jogi tárgyú szerződések ugyanis vádlott-barát nemzetközi dokumentumok, céljuk az, hogy a gyanúba keveredett személy számára a tisztességes elbánást biztosítsák és megóvják őt az állami önkénytől. Egyoldalúságuk miatt mostanában nem ritkán éri bírálát az emberi jogi tárgyú egyezményeket és esetenként találkozunk olyan kísérletekkel, hogy rendelkezéseik érvényét az eljárás más szereplőire is kiterjesszék. Így pl. időnként vannak próbálkozások arra, hogy az Európai Egyezmény 6. Cikkét, amely a vádlottak számára a tisztességes eljárást garantálja, kiterjesszék a tanúkra és a sértettekre, de az Európai Emberi Jogi Bizottság és Bíróság úgy ítéli meg, hogy ez az értelmezés már túlmenne a még tolerálható bírói aktivizmus határain.

Hatályos eljárási törvényünkkel kapcsolatban is gyakorta hallani, hogy az olyan, akár a honvédségi rohampálya: tele van mindenféle akadállyal, amelyek miatt a sikeres bűnüldözésnek nincs esélye nálunk. Ez a bírálát a tervezettel kapcsolatban is időnként elhangzik — a Kodifikációs Bizottság tagjai számára az mégis megnyugtató lehet, hogy az ilyen megjegyzések inkább azoktól származnak, akik nemigen lehettek abban a helyzetben, hogy olvassák a tervezetet.

A büntetőeljárás — legalábbis a jogállami értékeket elfogadó büntetőeljárás — természetét tekintve valóban hasonlít az akadálypályára, mert a hatalommal visszaélés csábítását így tartja csökkenthetőnek. Azt azonban állítanám, hogy a Kodifikációs Bizottság érzéketlen lett volna az igazságszolgáltatást és a bűnüldözést nyomasztó gondokkal szemben. Ezt már csak azért sem tehetta meg, mert az 1994-ben elfogadott koncepció, amely a kodifikáció alapjául szolgált, maga is tartalmazta, hogy az eljárások gyorsítása érdekében az alaptípust képező eljárási forma mellett ki kell alakítani illetve tovább kell fejleszteni a sommás és egyszerűsített eljárási formákat. A tervezet azonban ennél tovább megy: nemcsak bővíti az egyszerűsített

bírósági eljárások körét a beismerésen illetve a tárgyalásról való lemondáson alapuló eljárással, hanem magának a bírósági eljárásnak az elhagyását is lehetővé teszi azzal, hogy a fiatalkorúaknál már ismert vádemelés elhalasztását kiterjeszti a "normál" eljárásra.

A lemondásos eljárás lényege, hogy a terhelt aggálytalan beismerése esetén — feltéve, hogy ezt a bíró előtt megismétli és a bíróban sem támadnak kételyek a beismerés hitelt érdemlősége iránt és ha a vádlott kifejezetten lemond a tárgyalásról — a legfeljebb nyolc évi szabadságvesztéssel fenyegetett bűncselekmények un. nyilvános ülésen — azaz a büntetőjogi felelősséget érintő bizonyítás felvétele nélkül elbírálhatók.

A tervezet módot ad a vádemelés elhalasztására a felnőtt korúak esetében is. A fiatalkorúakra vonatkozó hatályos szabályokhoz képest szűkebb az intézmény alkalmazási köre annyiban, hogy csak három évig terjedő szabadságvesztéssel fenyegetett cselekményeknél nyílik erre mód. Ez azzal magyarázható, hogy a vádemelés elhalasztása tartalmilag előrehozott próbára bocsátást jelent és nyilván furcsa lenne, ha ezt az ügyész szélesebb körben alkalmazhatná, mint a bíróság.

Ugyanakkor a vádemelés elhalasztásához kapcsolható kötelezések bővülnének, ezek közül csak az áldozatok helyzetét nyilván jobbító kármegtérítés vagy jóvátétel előírására, illetve a köz javára teljesítendő jóvátételre utalok.

Az eljárások elhúzódnásának meggátolását szolgálják a tervezetnek azon rendelkezései, amelyek a mainál lényegesen szélesebb körben adnak módot az igazságszolgáltatás alól magát kivonó terhelt távollétében való eljárásra. Gondolom, nem szükséges hosszan ecsetelni, hogy éppen ezen intézményeknél merül fel az emberi jogi normák megsértésének a veszélye, hiszen a strasbourgi szervek döntéseikben rendszeresen hangsúlyozzák, hogy még az Egyezményben említett jogok közül is jelentőségében kiemelkedik a bírósági eljáráshoz és a bírói döntéshez való jogot deklaráló 6. Cikk és azon belül a személyes részvételhez való jog. Az eljárások gyorsítását szolgáló intézmények mellett a tervezet számos rendelkezése a hatékonyabb bűnüldözés célját szolgálja, így például a tanúvédelemmel kapcsolatos szabályok, de ehelyütt említettem a hatályos jogban meglévő némely szabálynak az elhagyását, amelyek gátját képezik a szabályszerű körülmények között megszerzett vallomások felhasználásának, és amely rendelkezések indokolatlanul nehezítik a vádló dolgát. Éspedig azért indokolatlanul, mert létjogosultságuk emberi jogi tételekből — konkrétan az emberi méltóság tiszteletének téziséből — nem vezethető le.

A korábban említett intézmények — tárgyalás a terhelt távollétében, anonim tanúvallomások felhasználása, a bírósági eljárásról vagy annak egy részéről való lemondás — ténylegesen a 6. Cikkben írt tisztességes eljárás tételének megsértésének veszélyét rejtik magukban és ezt jelzi az Európai Emberi Jogi Bíróság számos ügyben hozott elmarasztaló ítélete. Különös körülményt igénylet ezért a "lemondásos" eljárás szabályainak a kialakítása, már csak azért is, mert nem pusztán a 6. Cikk megsértését eredményez-

heti szakszerűtlen szabályozása, hanem azért is, mert ennek az egyszerűsített eljárásnak csak akkor van értelme, ha egyúttal a jogorvoslati jog is törést szenved.

A tervezet szabályainak kialakításánál abból a Strasbourgi Bíróság által gyakorta hangoztatott tételből indultunk ki, hogy bár a 6. Cikkben irt bírósági eljárás — és ezen belül a tárgyaláshoz — való jog alapvető jelentőséggel bír a demokratikus társadalmakban, erről a jogról is le lehet mondani. A strasbourgi esetjog azonban a "lemondást" csak akkor ismeri el érvényesnek, ha az valóban önkéntes volt. Ennek során azt is vizsgálják, hogy a bírósági eljárás illetve a tárgyalás kikényszerítése nem jelent-e igazolhatatlan kockázatot a terhelt számára, azaz nem kapcsolódnak-e ehhez olyan hátrányok — például a kényszerintézkedések hatályának fenntartása —, amelyek a választás szabadságát illuzórikussá teszik. És ennek megítélésénél nem csak azt vizsgálják a strasbourgi szervek, hogy a jogalkalmazók nem gyakoroltak-e nyomást a terhelte, hanem figyelemmel vannak a jogi szabályozásra is: vagyis nem tekintik önkéntesnek a lemondást, ha maga a jog olyan hátrányokat kapcsol a bírósági eljárás kikényszerítéséhez, amelyek a lemondásra kényszerítik az érintettet. A lemondásnak természetesen az az alapvető feltétele, hogy az érintett pontosan tudja, miről minek a fejében mond le.

A tervezet a bíróság feladatává teszi a vádlott kioktatását: tájékoztatni kell őt a lemondás következményeiről és különösen arról, hogy ebben az esetben a tényállást nem, a jogi minősítést pedig csak akkor támadhatja, ha az a vádiratban foglalt minősítésnél súlyosabb. Ez a megfogalmazás egyben azt is jelenti, hogy a bíróság eltérhet tárgyalás nélkül is attól a minősítéstől, amit a vádirat tartalmaz és amit végül is a tárgyalásról való lemondás fejében a védelem elfogadott. A Kodifikációs Bizottság e megoldás mellett voksolt, én személy szerint ezt a strasbourgi esetjogban megrajzolt tételekre figyelemmel némiképp aggályosnak tartom, még akkor is, ha a fellebbezési eljárásban a védelemnek módja van arra, hogy érveit előadja. A tiszta megoldásnak azt tartottam volna, ha a bíróság minden olyan esetben, amikor álláspontja a vádiratban foglaltaktól eltér, a tárgyalást kitűzi, azaz a "normál" eljárásra tereli az ügyet.

A strasbourgi esetjog alapján ezért én azokat a speciális eljárásokat tartom a legkevésbé kockázatosoknak, amelyek esetében a terhelt előre tudja, hogy mi az, amit neki a tárgyalás nélkül ajánlanak és amennyiben ez számára nem megfelelő, úgy a teljes első fokú tárgyalást kikényszerítheti. Ez a helyzet a vádemelés elhalasztása esetében valamint olyankor, ha a bíróság büntető parancsot bocsát ki —, ezért sohasem értettem igazán a büntető parancsot ért szenvedélyes bírálatokat.

Itt jegyezném meg, hogy a kodifikáció során felmerült az a gondolat, hogy a súlyosítási tilalmat a büntető parancsral szemben bejelentett kifogás alapján indult "normál" eljárásban ki kellene zárni a súlyosítási tilalmat. E szabály ugyanis eljárás-dogmatikailag támadható: a tárgyalásnak nem a büntető parancs a tárgya, nincs tehát mi kösse a bíróságot. A tárgyalás tartása iránti

kérelem alapján folytatott eljárásban a bíróságot semmi sem korlátozza a valóságnak megfelelő tényállás megállapításában és az igazságos döntés meghozatalában. Végül azonban a Bizottság az 1987-ben bevezetett megoldás mellett maradt meg, nem utolsó sorban a lemondás önkéntességével kapcsolatos strasbourgi tételekre tekintettel.

Lehet, hogy lesznek, akik nem fognak velem egyet érteni, de úgy látom, hogy az elmúlt egy évtizedben a magyar igazságszolgáltatás egyik leglehangolóbb sajátosságává lett a tudatos eljárási fegyelmezetlenség, az eljárások ellehetetlenítése, az igazságszolgáltatás alóli kibúvás. Ez indította a Kodifikációs Bizottságot arra, hogy a mainál szélesebb körben tegye lehetővé a vádlott távollétében való tárgyalást. Pusztán tájékoztatásul említem, hogy számos nyugat-európai országban — így pl. Olaszországban vagy Hollandiában — erre igen széles körben van lehetőség, a hatályos magyar szabályozás "visszafogottsága" pedig nyilván a keletkezés politikai körülményeivel volt magyarázható: egyrészt a viszonylag szigorú kontroll következtében nem volt egyszerű kibújni a eljárás alól, legfeljebb a jogszabály megszegésével külföldre szökött terhelttel szemben kellett biztosítani a távollétében való tárgyalást, ami viszont azzal volt összefüggésben, hogy számos országgal nem volt jogsegély megállapodásunk és így a kiadatásra nem kerülhetett sor.

A távollétben való tárgyalás a terheltet a legalapvetőbb eljárási jogosítványától, minden részjogosítvány alapjától, a tárgyaláson való személyes jelenléttől üti el, ezért a szabályok kialakításánál különös körültekintéssel kellett eljárni. Végül is a Kodifikációs Bizottság nem is annyira a strasbourgi esetjog alapján dolgozta ki a terhelt távollétében folytatható tárgyalás feltételeit és az eljárás szabályait, hanem az Európa Tanács 1975. évi 11. számú határozata alapján. Kizárólag a strasbourgi szervek joggyakorlatára azért nem támaszkodhattunk, mert a távollétben való eljárást érintő döntésekben rendszerint azért került sor valamely tagállam elmarasztalására, mert bűnüldöző vagy, igazságszolgáltatási hatóságai nem jártak el kellő szorgalommal a terhelt tartózkodási helyének megállapítása során — így aztán nemigen lehetett megállapítani, hogy az adott ügy alapjául szolgáló szabályozás mennyire Egyezmény konform. Ez egyébként bennünket is figyelmeztet arra, hogy a legtökéletesebb szabályozás sem garancia az elmarasztalás elkerülésére és a mai rendőrségi elővezetési gyakorlat bizony aggodalomra ad okot. Az általunk választott szabályozás lényege egyébként az, hogy viszonylag széles körben biztosítja a mulasztó, de utóbb az igazságszolgáltatás előtt megjelenő vádlott számára a távollétében lefolytatott eljárási cselekmények megisméltetésének kezdeményezését.

Végezetül engedjék meg, hogy néhány szót szóljak a tanúvédelem emberi jogi vonatkozásairól. A tervezet külön címben szól a tanúvédelem intézményéről és a ma is már meglévő rendelkezés — azaz a tanú személyi adatainak zártan kezelése — mellett feljogosítaná a büntetőeljárásban részt vevő hatóságokat és a bíróságot arra, hogy elrendeljék a tanú személyi védelmét,

valamint bevezetné a különösen védett tanú fogalmát. A különösen védetté nyilvánításra akkor kerülhet sor, ha a tanú vallomása kiemelkedő súlyú ügy lényeges körülményeire vonatkozik, ha a vallomásával várható bizonyíték mással nem pótolható, és személyének felfedése esetén a saját vagy a hozzátartozója élete, testi épsége vagy személyes szabadsága súlyos fenyegetésnek lenne kitéve.

Ez utóbbi feltételből következik, hogy a tanú kihallgatására ilyen esetben a védelem alanyainak a távollétében kerül sor, ami viszont azt jelenti, hogy nem érvényesül ilyenkor a vádlottnak az Európai Emberi Jogi Egyezmény 6. Cikk 3. d) pontjában írt azon joga, hogy a vád tanúihoz kérdést intézzen illetve intéztethessen és ily módon vallomásuk hiteltérdemlőségét megkérdőjelezhesse. Ez azonban nem jelenti automatikusan az Egyezmény sérelmét — megfelelő korrekciós megoldásokkal az elmarasztalás kockázata csökkenthető. A tervezet a nyomozási bírót jogosítja fel a különösen védett tanú kihallgatására, a tárgyaláson pedig ezt a vallomást fogják felolvasni. Ily módon tehát a garancia a bírói státusból adódna. Megjegyzem, hogy a holland törvényhozás nem is olyan régen — éppen egy strasbourgi elmarasztalás után hasonló szabályt vezetett be, azzal azonban, hogy a védelem alanyai számára biztosítja ilyenkor is, hogy a tanúnak írásban kérdés feltevését indítványozzák. Erre a mi tervezetünk jelen állapotában kifejezett rendelkezést nem tartalmaz.

A bírói jogkör azonban nem elégséges garancia — ezért felmerült, hogy a tervezet szövegében jelenjen meg az a strasbourgi esetjogból leszűrhető tétel, hogy a vádlott elítélésére kizárólag anonim tanú, illetve tanúk vallomása alapján nem kerülhet sor. Ezt azonban elhagytuk, nem azért mert a szabad bizonyítás elvét sértené egy ilyen szabály, hiszen a tervezet az egyes bizonyítékok kizárására vonatkozó rendelkezéseivel ezt az elvet amúgy is áttöri, hanem azért, mert a szövegben azt is meg kellett volna jeleníteni, hogy nem kerülhet sor a vádlott elítélésére akkor sem, ha ez túlnyomórészt az általa nem ismert tanúk vallomásán alapulna. Márpedig egy ilyen megfogalmazás valóban nem igazán a törvénybe való. Ez is azt példázza, hogy az emberi jogok tisztelete és a nemzetközi kötelezettségeknek megfelelés nem biztosítható kizárólag jogalkotás útján, ehhez szükség van a jogalkalmazók tájékozottságára, felkészültségére, ismereteik folyamatos bővítésére is.